

RAPORTUL DINTRE PICTURA ȘI MINATURA FRĂȚILOR VAN EYCK

MIRELA HRENIUC *

Abstract:

Un manuscris purtat prin timp, cu picturi agonisite în diferite campanii de ornamentare ale diferiților artiști, este distrus la puțin timp după descoperire. Scenele prezente pe filele de pergament miniate cu foiță de aur și argint vor fi cunoscute apoi ca neștiute opere ale geniului artistic al fraților – Jan și Hubert van Eyck.

Cuvintecheie: Jan van Eyck, Hubert van Eyck, miniaturi, manuscrise, *Orele de la Milano-Torino*.

Manuscrisele Evului Mediu reprezintă cărți caligrafiate de mână, magnific decorate cu ilustrații în miniatură, margini de pagină fin împodobite cu majuscule transformate în opere de artă. Denumirea acestora provine din latinescul „*illuminare*” și, în definiție termenul se referă la manuscrise decorate fie cu aur sau cu argint, ce dădeau strălucire paginilor. Cele mai vechi manuscrise păstrate datează din anii 400 – 600 d.Hr. și provin din Imperiul Roman de Răsărit, însă perioada de aur a acestor scrieri se regăsește în Evul Mediu și avea să dureze până la apariția tiparului lui Gutenberg.

În pictură nu a existat un stil flamand înainte de van Eyck. Prima și corecta reprezentare a trupurilor în formele lor exacte, prima imagine a cerului, a aerului, a câmpurilor, a veșmintelor, a bogăției exterioare în culori adevărate a dat-o van Eyck. El a creat o artă vie, i-a inventat sau perfecționat mecanismul, a fixat un limbaj și a produs opera nepieritoare¹. Până în secolul al XV-lea pictura era oarecum omogenă, personajele erau prezentate în aceeași înfățișare. Tablourile sacre prezentau aceeași suprapunere nesfârșită de capete și de nimburi identice. Veacul al XV-lea este primul care sparge vechea uniformitate², prin nou iau naștere compoziții bogate. Jan van Eyck se manifestă astfel ca un revoluționar, firește un revoluționar crescut la școala picturii de miniaturi, răzvrătit împotriva concepțiilor artistice dominante din vremea sa³.

Van Eyck adâncește spațiul dinapoia imaginilor; inventează o nouă dimensiune – transparența – și, într-un univers pe care nimic nu-l mai limitează, pe care privirea îl cuprinde din toate părțile, riguroasa lui analiză fixează omul și obiectul; el inaugurează o rânduială a adevărului mai intensă decât însăși rânduiala vieții și care nu poate fi

---

*Studentă la specializarea *Conservarea și Restaurarea operei de artă*, anul II, Universitatea Națională de Arte „G. Enescu” Iași, Facultatea de Arte Vizuale și Design,, e-mail:mirela.hreniuc@gmail.com.

¹Eugène Fromentin, *Maestri de odinioară*, Editura: Meridiane, București, 1973, p. 258.

²Jan van Eyck s-a ridicat pe culmile măiestriei în multe domenii. În cadrul celor două maniere solicitate în acea perioadă – pictura religioasă și portretistică – se întrezărește minunatul său dar și pentru alte sfere temeinice, care urmau să cunoască o dezvoltare independentă abia în veacurile următoare. El a fost un adevărat deschizător de drumuri în domenii ca: natura moartă, interiorul cu figuri, interiorul de biserică, peisajul (natural și urban), nudul, pictura de gen, pictura animalieră, etc. *Van Eyck*, Editura: Meridiane, 1970, București, p. 15.

³*Ibidem.*, p. 24.

definită decât prin termenul de „realism⁴”. Datorită pregătirii artistului în tehnica miniaturii, modalitatea acestuia de a picta arată expresivitatea gestului, atenția pentru detalii, simbolurile și minuțiozitatea imaginii transpuse; acestea fac din lucrările în tehnica uleiului pe lemn o unică manieră flamandă.

După legenda creată de biograful italian Giorgio Vasari⁵, acesta l-a identificat în mod eronat pe Jan Van Eyck drept inventatorul uleiurilor, cu siguranță a fost unul dintre primii pictori care le-au exploatat potențialul, și totodată cel mai talentat practicant al acestei tehnici. Cea mai veche confirmare a utilizării uleiurilor în pictură, se regăsește în tratatul călugărului Heraclis, din veacul al X-lea, în care autorul arată cum trebuie frecate culorile cu ouă și cu ulei și descrie mijloacele de purificare a uleiului, destinat acestei întrebuințări⁶.

Școala flamandă a fost cunoscută atât pentru picturile pe panou cât și pentru miniaturile cărților⁷. Începând cu jumătatea secolului al XV-lea, compozițiile stilului lui van Eyck s-au diferențiat complet de miniaturile flamande clasice. Cu formatul de dimensiuni mici și detaliile microscopice, picturile lui Jan Van Eyck din ultimii lui ani denotă o afinitate pentru restrângerile artistice impuse de manuscrisele miniaturate. *Orele Torino-Milano* este un manuscris miniat în două volume⁸ care, în ciuda numelui său, nu este strict o carte de ore⁹. Primul volum conținea rugăciuni din timpul adunărilor și din timpul anului liturgic, iar al doilea conținea un calendar și diferite rugăciuni. Se presupune faptul că cele două volume originale formau blocul de carte *Très Belles Heures de Notre-Dame*¹⁰. Lucrările la manuscris au început în jurul anului 1380 sau 1390, iar în cursul a aproape șaiszeci de ani au fost implicați o varietate de artiști, asistenți și patroni în timpul a șapte campanii separate de lucru. Concepția și primele pagini au fost comandate de un membru înalt al curții franceze a cărui identitate este acum pierdută și, a implicat în principal artiști francezi, spre exemplu frații Limbourg¹¹. Înainte de 1413 a fost în posesia lui Jean Duc de Berry, iar până în 1420 în cea a contelui de Olanda Ioan din Bavaria, care a contractat mai ales artiști flamanzi¹². Istoricul de artă Georges Hulin de Loo a distins lucrările a unsprezece artiști – „Hand A”

---

⁴****Van Eyck, op. cit.*, p. 31.

⁵Astăzi este neîndoiește faptul că pictura în ulei a fost cunoscută cu mult înainte de Jan Van Eyck (c. 1390-1441), pictor flamand, originar din Burges, căruia Vasari îi atribuie meritul descoperirii ei. O pomeneste, de pildă, un tratat bizantin de pictură, datând din secolul al X-lea, și vorbesc despre ea toți ceilalți autori de tratate dinaintea lui Vasari (Teofil – sec. al XII-lea; Cennino Cennini – sec. XIV-XV). Giorgio Vasari, *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*, Vol. I, Editura Meridiane, București, 1962, p. 131-134.

⁶D.I.Kiplik, *Tehnica picturii vechilor maeștri*, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1952, p. 26.

⁷Ingo F. Walter, Norbert Wolf, *Chefs-d'œuvre de l'enluminure – Les plus beaux manuscrits du monde de 400 à 1600*, Publisher: Taschen, Paris, 2005, p. 239.

⁸Carol Herselle Krinsky, *The Turin-Milan Hours: Revised dating and attribution*, in *Journal of Historians of Netherlandish Art*, Vol. 6, Issue 2, 2014, p. 1.

⁹Oamenii înstăriți aveau de multe ori o bogată iluminare a „cărților de ore”, care aveau rolul de a stabili rugăciuni potrivite pentru diferite momente din ziua liturgică. (https://en.wikipedia.org/wiki/Illuminated_manuscript)

¹⁰Ingo F. Walter, Norbert Wolf, *op.cit.*, p. 239.

¹¹Till-Holger Borchert, *Van Eyck*, Publisher: Taschen, Köln, 2008, p. 79.

¹²*Ibidem*, p. 78-79.

până la „Hand K”. El a atribuit miniaturile „Hand G” lui Hubert van Eyck¹³, iar lui Jan celelalte mai puțin impozante „Hand H”. Astăzi, mulți istorici identifică afilierea lui Jan cu „Hand G”, și atribuie miniaturile, „Hand H” unui presupus învățat sau ucenic al școlii acestuia¹⁴. Totuși, dezbaterea despre identitatea „Hand G” continuă.

Fig.1. *Manuscrisul miniate Orele Torino Milano* (cca. 1380-1449), Muzeul Civic de Arheologie Milano

Manuscrisul pare să fi fost în proprietatea sau cel puțin în fața instanței lui Philip cel Bun, Ducele de Burgundia - un alt argument pentru implicarea lui Jan van Eyck, la curtea ducelui unde este pictor și „*valet de chambre*”¹⁵. Cea mai mare parte a acestui manuscris adică secțiunea de cărți de rugăciune, cunoscută sub numele de *Orele de la Torino*, aparținea din 1479 Casei Savoy, mai târziu regilor din Piedmont care au dat-o în 1720 Bibliotecii Naționale din Torino. La fel ca multe alte manuscrise a fost distrusă parțial, într-un incendiu din 1904. Istoricul de artă francez Paul Durrieu a publicat, din fericire în monografia sa, fotografiile alb-negru ale paginilor de la Torino în 1902, cu doi ani înainte de a fi ars. El a fost primul care a recunoscut stilistica manuscrisului *Orele Torino-Milano* realizând o conexiune cu frații van Eyck. Partea distrusă a cărții conținea 93 de pagini cu 40 de miniaturi. Cu toate acestea, porțiunea rămasă intactă a operei, cunoscută sub numele de *Orele de la Milano*, a fost cumpărată la Paris în 1800 de către un colecționar princiar italian. După incendiu, această parte, care conține 126 de pagini cu 28 de miniaturi, a fost de asemenea achiziționată sau donată Muzeului Civic din Torino în 1935. Opt pagini au fost scoase din corpul de carte original din

¹³Legătura lui Jan van Eyck cu acest manuscris la începutul anilor 1420 se bazează pe prezența elementelor stilistice eyckiene și susținute de dovezi circumstanțiale. Aceste elemente stilistice ar fi putut să provină de la Hubert van Eyck, însă miniaturile acordate „Hand G” depind de perioada de ornamentare a manuscrisului, luând în considerare faptul că Hubert moare în 1426. Carol Herselle Krinsky, *op.cit.*, p. 3.

¹⁴*** *Early Netherlandish Paintings – Rediscovery, reception and research*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2005, p. 240.

¹⁵*** *Van Eyck, op. cit.*, p. 38.

Torino, probabil în secolul al XVII-lea, dintre care patru, cu cinci miniaturi, se află acum la Muzeul Luvru. O singură pagină cu miniaturi din ultima fază de decorare a fost achiziționată de către Muzeul Getty în anul 2000.

Formatul manuscrisului este de aproximativ 28x20 cm. Aproape toate paginile ilustrate cu miniaturi au același format, cu o imagine principală deasupra a patru linii de text și o imagine îngustă de „*bas-de-page*” (*picioarul paginii*). Cele mai multe miniaturi marchează începutul unei secțiuni de text, ce are în prim-plan inițiala minuțios ornamentată. Granițele, cu o singură excepție, urmăresc același design relativ simplu al frunzișului stilizat, tipic perioadei în care a început lucrarea, fiind în mare parte sau în întregime din prima fază de decorare din secolul al XIV-lea. Singura excepție de la stilul frontierelor este o pagină distrusă, cu miniatură principală- *Fecioară între fecioare*(fig. 2) de mână H. Granița este aici într-un stil mai bogat completat în tradițiile gotice internaționale târzii ale secolului al XV-lea. Această miniatură a fost atribuită lui Hubert van Eyck datorită stilisticii legate de Goticul Internațional.

Fig.2. *Fecioara între sfinte* (dispărută), *Orele Torino-Milano*, Biblioteca Națională Universitară Torino

Actualmente, este bine cunoscut faptul că Jan van Eyck a executat un număr de miniaturi în manuscrisul *Orele Torino-Milano*. *Liturghia pentru cei morți*¹⁶ (fig.3) amintește de lucrarea flamandă pe suport de lemn din 1438 *Fecioara în Biserică*¹⁷ (fig.4). Arhitectura goticului reprezentată în miniatura centrală coincide cu arhitectura bisericii unde o regăsim pe Maica Domnului cu Pruncul Iisus în brațe.

Fig.3. *Liturghia pentru cei morți*, *Orele Torino Milano*

Fig.4. Jan van Eyck, *Fecioara în biserică* (1434)

De asemenea, pagina ce înfățișează *Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul* (fig. 5) este fără îndoială pictată de Jan van Eyck; interiorul încăperii relevă paralele cu imaginea panoului din 1434 – *Soții Arnolfini*¹⁸ (fig.6). Compoziția miniaturii este complexă, cromatică predominantă a celor două complementare verde-roșu amintește de soluționarea aceleași valori cromatice în pictura soților. În planul îndepărtat al camerei se pot întrezări personaje sugerate având același caracter misterios cu deschiderea spațiului precum se poate regăsi și în reflexia oglinzii concave a picturii

¹⁶Liturghia pentru cei morți sau Liturghia morților, este o Liturghie în Biserica Catolică oferită pentru odihna sufletului unui decedat, folosind o formă particulară a Misalului Roman. Acesta este, de obicei, dar nu neapărat, sărbătorit în contextul unei înmormântări. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Requiem>)

¹⁷Autorul consideră miniatura *Liturghia pentru cei morți* realizată într-o manieră dură, lipsită de delicatețea necesară iluminării. De aici reiese concluzia că artistul miniaturii nu era întocmai familiar cu iluminarea manuscriselor. Till Holger Borchert, *op.cit.*, p. 80.

¹⁸Till-Holger Borchert, *op.cit.*, p. 82.

flamande târzii¹⁹. Predispoziția pentru simboluri este din nou sugerată datorită prezenței pâinii și a vinului pe masa din centrul compozițional, acestea fac referire la simbolul euharistic al morții viitorului Salvator al lumii²⁰. În partea de jos a paginii este reprezentat un frumos peisaj caracteristic flamand, de dimensiuni extrem de mici: aproximativ 7x5 cm²¹ cu scena *Botezul Domnului*²². Alunecarea umbrelor, răsucirea valurilor, reflexia în apă, formarea norilor. Aceste peisaje transmit realismul ce a „spart” normele invenției plastice medievale și a așezat studiile după natură în centrul relației artistice cu mediul înconjurător.

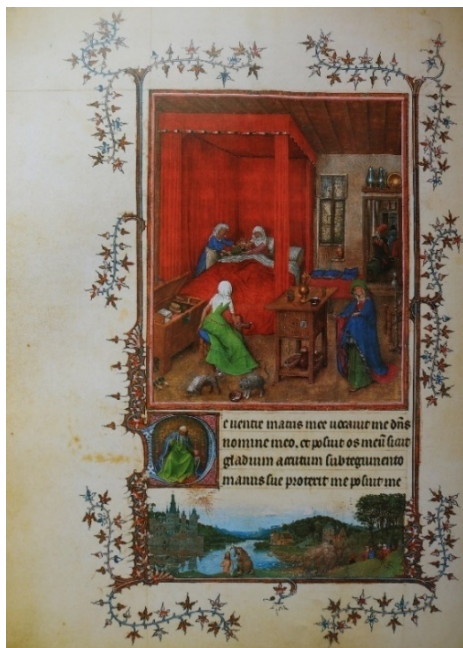

Fig.5. Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul,
Orele de la Torino-Milano

Fig.6. Jan van Eyck - Soții Arnolfini (1434)

Scena *Răstignirii* (fig.7) din manuscris atribuită unui învățat al manierei lui Jan van Eyck va lua naștere într-o viitoare operă pe lemn (fig.8) realizată de atelierul lui Jan van Eyck după moartea acestuia (c. 1445). Elementele compoziționale vor fi aproape identice, puțin schimbate în termen de cromatică și linii de construcție.

¹⁹ „Flamazii și în special Jan van Eyck, pe la 1430, au găsit acest principiu coronator în „unitatea luminii”, înțelesă ca revelatoare a corpurilor și a spațiului în calitățile lor cromatice cele mai prețioase.” ****Van Eyck, op.cit.*, p. 30.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 20.

²² Miniaturile lui Jan van Eyck denotă un simț al valorilor atât de sigur, încât trebuie să fi fost bazate pe studii executate direct după natură.

Fig.7. Școala van Eyck, *Răstignirea Orele de la Torino-Milano*

Fig.8. Școala van Eyck, *Răstignirea*, c. 1445

Frații van Eyck au avut un rol remarcabil inovator în pictura europeană. Pictura acestora minuțioasă și delicată prin acuratețea liniei și prin căutarea tabloului de gen în orice chip immortalizat în culoare, a intuit Renașterea artelor, aducându-și amprenta asupra mișcării artistice. Aceștia au străbătut în picture lor, printr-un salt, o distanță din evoluția artei care ar fi trebuit să se extindă asupra câtorva secole.

Lista ilustrațiilor:

Fig.1. Manuscrisul miniat *Orele de la Torino-Milano*, c.1380-1440, Muzeul Civic de Arheologie Milano, (<https://www.ziereis-faksimiles.de/1215?L=2+>).

Fig.2. *Fecioara între sfinte* (dispărută), *Orele de la Torino-Milano*, Muzeul Civic de Arheologie Milano (Borchert Till-Holger, *Van Eyck*, Publisher: Taschen,Köln, 2008).

Fig.3. *Liturgia pentru morți*, *Orele de la Torino-Milano*, Muzeul Civic de Arheologie Milano (Borchert Till-Holger, *Van Eyck*, Publisher: Taschen,Köln, 2008).

Fig.4. Jan van Eyck, *Fecioara în biserică*, c. 1438, Tehnică mixtă pe panou de lemn, 31x14 cm, Staatliche Museen zu Berlin, (<https://www.boijmans.nl/tentoonstellingen/deweg-naar-van-eyck>).

Fig.5. *Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul*, *Orele de la Torino-Milano*, Muzeul Civic de Arheologie Milano (Borchert Till-Holger, *Van Eyck*, Publisher: Taschen,Köln, 2008).

Fig.6. Jan van Eyck, *Soții Arnolfini*, 1434, Tehnicămixtă pe panou de lemn, 81,8x51,7 cm, British Museum, (<https://www.theguardian.com/>).

Fig.7. Școala van Eyck, *Răstignirea*, *Orele de la Torino-Milano*, Muzeul Civic de Arheologie Milano (Borchert Till-Holger, *Van Eyck*, Publisher: Taschen,Köln, 2008).

Fig.8. Școala van Eyck, *Răstignirea*, c. 1445, Tehnică mixtă pe panou de lemn, 46x31 cm, Galleria Franchetti alla Ca' d'Oro – Viena(www.copia-di-arte.com).

Bibliografie:

Borchert, Till-Holger, *Van Eyck*, Publisher: Taschen, Köln, 2008.

Fromentin, Eugène, *Maestri de odinioară*, Editura: Meridiane, București, 1973.

Kiplik, D.I., *Tehnica picturii vechilor maestri*, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1952.

Krinsky, Carol Herselle, *The Turin-Milan Hours: Revised dating and attribution*, in *Journal of Historians of Netherlandish Art*, Vol. 6, Issue 2, 2014.

Vasari, Giorgio, *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*, Vol. I, Editura: Meridiane, București, 1962.

Walter, F. Ingo, Wolf, Norbert, *Chefs-d'œuvre de l'enluminure – Les plus beaux manuscrits du monde de 400 à 1600*, Publisher: Taschen, Paris, 2005.

*** *Early Netherlandish Paintings – Rediscovery, reception and research*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2005.

*** *Van Eyck*, Editura: Meridiane, București, 1970.

Webografie:

<https://jhna.org/articles/turin-milan-hours-revised-dating-attribution/>.

<https://medium.com/art-stories/jan-van-eycks-illumination-e32045ac0f7d>.

<https://www.nga.gov/conservation/paper/manuscript-project.html>.

https://en.wikipedia.org/wiki/Illuminated_manuscript.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Miniature_\(illuminated_manuscript\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Miniature_(illuminated_manuscript)).